

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора економічних наук, професора
Бажала Юрія Миколайовича
на дисертаційну роботу
Остапенко Тетяни Геннадіївни
на тему: «Наноекономіка як джерело інноваційного розвитку в умовах
глобалізації», представлену на здобуття наукового ступеня доктора
економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та
історія економічної думки

На підставі вивчення дисертаційної роботи Остапенко Тетяни Геннадіївни та опублікованих нею наукових праць, де оприлюднено основні результати проведеного дослідження, а також ознайомлення з інформацією про апробацію та практичне впровадження цих результатів, можна констатувати наступне щодо актуальності, ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, достовірності та наукової новизни одержаних результатів, повноти їх викладу в опублікованих працях та визначити загальну оцінку проведеного дисертаційного дослідження.

1. Актуальність теми дисертації.

В економічній науці напрям, присвячений формуванню та розвитку наноекономіки, з'явився відносно нещодавно і знаходиться на стадії свого становлення. Це обумовлює актуальність, теоретичну та практичну цінність дисертаційного дослідження Т. Г. Остапенко, яке робить позитивний внесок у розробку нових теоретико-методологічних підходів та виявлення закономірностей формування наноекономіки в контексті функціонування інноваційних систем в глобальній економіці з врахуванням специфіки української економіки. Актуальність дисертації підтверджена розробленими

методологічними підходами щодо інституційного забезпечення формування наноекономіки та аналізом відповідних контекстів загальноекономічної політики. Це обумовило практичну цінність результатів дисертації для формування в Україні нової інноваційної моделі економічного розвитку на противагу орієнтації на традиційну ресурсну модель.

Самостійну актуальну наукову та практичну цінність має розкриття в дисертації методологічної сутності наноекономіки як економіки людини в контексті комплексу категорій, що формують так звану «бєбієкономіку», яка віддзеркалює специфічні предметні та об'єктні складові, що пов'язані з економікою освіти, домогосподарств, стадій життєвого циклу людини як робочої сили. Позитивним в дисертації є застосування міждисциплінарного підходу, наприклад в аналізі соціологізації дитини в процесі набуття нею освітніх компетенцій, які обумовлюють подальшу креативну економічну поведінку в дорослому житті. Актуальним є виконане узагальнення та удосконалення понятійного та категорійного апарату наноекономіки, зокрема проведено порівняльний аналіз відмінностей понятійного апарату наноекономіки в розрізі теорій людського капіталу, креативної та інформаційної економік.

Актуальність виконаних досліджень підтверджено розробленим авторкою оригінальним міждисциплінарним підходом щодо побудови державної економічної політики розвитку нанотехнологій в Україні, запропонованою концептуальною моделлю наноекономіки в контексті макроекономічного регулювання, програмою розвитку бєбієкономіки з урахуванням основних інституційних засад соціальної політики. Це дозволило Т. Г. Остапенко окреслити методологічні підходи до формування цивілізаційної парадигми наноекономіки як інноваційної форми розвитку суспільства.

Вищезазначене дає підставу зробити висновок, що тема дисертаційного дослідження Т. Г. Остапенко є актуальною, достатньо

обґрунтованою, містить методологічні та аналітичні результати, які характеризуються теоретичною та практичною значущістю.

2. Зв'язок теми дисертаційної роботи з науковими планами, програмами, фундаментальними та прикладними дослідженнями.

Результати дисертаційного дослідження Т. Г. Остапенко, які включають розроблені та систематизовані теоретичні та практичні висновки та рекомендації, отримано також згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету. Зокрема у частині виконання НДДКР, що фінансуються з Державного бюджету України: «Сучасні тенденції розвитку транспортної системи України в умовах поглиблення інтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0113U004932); в процесі участі у виконанні науково-дослідницької тематики кафедри бізнес-адміністрування і корпоративної безпеки Міжнародного гуманітарного університету щодо «Удосконалення механізмів управління ефективністю діяльності й інтенсифікації бізнес-процесів виробничого та невиробничого секторів економіки» (номер державної реєстрації 0115U0001935), особистий розділ дисертантки: «Умови економічної та технологічної децентралізації в Україні в контексті розвитку наноекономіки»; згідно з науково-дослідною роботою Української інженерно-пожежної академії за темою: «Управління стійким розвитком суб'єктів господарювання в умовах соціально орієнтованої економіки» (номер державної реєстрації 0116U001487).

3. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність.

Аналіз змісту дисертаційної роботи, публікацій та автореферату Т. Г. Остапенко дозволяє зробити висновок, що дана робота є логічно побудованим і завершеним дослідженням. В ній чітко визначено мету та завдання, методи та аналітичні інструменти їх досягнення. Основні наукові

положення, висновки і рекомендації розроблені та сформульовані авторкою самостійно, вони характеризуються науковою новизною та відображають особистий внесок у розв'язання актуальної наукової та практичної проблеми.

Отримані результати даного дисертаційного дослідження є обґрунтованими та достовірними. Це забезпечується чітко сформульованою метою і завданнями дослідження, логічним структурованим викладанням матеріалу, широкою та міждисциплінарною інформаційною базою, застосуванням комплексного підходу при вирішенні поставлених проблем, використанням сучасних наукових методів та аналітичних інструментів проведення досліджень. Інформаційна база дисертації включає відповідні до її предмету та об'єкту нормативно-правові акти, статистичні дані, наукові праці провідних вітчизняних та іноземних учених, аналітичні матеріали органів державної влади, науково-дослідних установ, міжнародних організації тощо. Обґрунтованість основних положень, висновків та рекомендацій даної дисертації підтверджує також їх апробація на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та інших наукових форумах, де авторка представляла основні наукові та практичні здобутки проведених досліджень. Представлена робота засвідчує, що поставлені мета та завдання дисертації досягнуті, зроблені висновки і рекомендації аргументовані.

Для досягнення мети дисертаційної роботи використано такі загальнонаукові методи, як індукція та дедукція, системний та логіко-структурний аналіз, історико-еволюційний підхід тощо. Застосовано економетричне моделювання та кореляційний аналіз соціально-економічних процесів, які вивчались, виконано авторський аналіз інноваційної кластеризації, застосовані методи порівняльного міжнародного аналізу. Використано технології інституціонального та міждисциплінарного аналізу, особливо при розкритті особливостей функціонування «бебіекономіки» та рекомендацій щодо формування ефективної соціально-економічної політики для розбудови наноекономіки в Україні.

Обґрунтованість та достовірність результатів дослідження підтверджується значною кількістю авторських публікацій у монографіях та інших фахових наукових виданнях, а також засвідченим документально практичним впровадженням сформульованих наукових положень, отриманих висновків та розроблених рекомендацій.

4. Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Найсуттєвішими науковими результатами докторської дисертації Т. Г. Остапенко, отриманими особисто та відповідаючими критеріям наукової новизни і практичної значущості, можна вважати наступні.

- Розробка методологічних підходів та практичних інструментів соціально-економічної політики для вирішення важливої наукової проблеми – формування концептуальних засад, прикладних політик і методів для забезпечення ефективного впливу наноекономіки на прискорення науково-технологічних інноваційних змін, які повинні стати головним фактором сучасного економічного розвитку України.
- Розробка методології формування концепції наноекономічної системи як сукупності суб'єктів економічних відносин та структури їх взаємодії. Основою цієї системи, на думку авторки, повинні бути дослідження економічної поведінки суб'єктів господарювання, що формують наноекономіку як органічну взаємодію трьох інституційних кластерів: бебіекономіки, економіки людини та економіки нанотехнологій.
- Обґрунтування важливості фактору індивідуальності як основи для конкурентного розвитку на різних рівнях управління та аналіз аспектів інноваційного розвитку наноекономіки як моделі поведінки індивідуумів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності національної економіки у глобальному середовищі.

- Порівняльний міжнародний аналіз теоретичних підходів до визначення природи наноекономіки з урахуванням характеристик факторів виробництва шляхом виділення людини як власника, виробника і споживача виробничих ресурсів; запропоновані методи аналізу розвитку системи наноекономіки як елемента глобальних структурних перетворень в обраних країнах.
- Представлення концепції «бєбієкономіки» на основі ціннісно-інституційного підходу, де бєбієкономіка є економічним інститутом зі своїми закономірностями вияву й відповідними суб'єктами, основними підсистемами якого є економіка домогосподарств, економіка освітніх закладів різних рівнів, що формують людину економічну, та бєбііндустрія як сукупність агентів, що забезпечують проживання окремих дітей.
- Наукове обґрунтування інноваційної парадигми наноекономіки як багатоваріантної структури генерування та управління нанознаннями за рахунок диференціації стратегій розвитку бєбієкономіки, економіки людини та економіки нанотехнологій. Це дозволило виділити і структурувати проблематику формування інноватики знань та досліджувати системність інноваційного розвитку в ноосферних концептуальних рамках.
- Розробка категоріального апарату аналізу запропонованого в дисертації поняття «наноекономічна інституційна система» (НЕІС), яка повинна допомагати генерувати нанотехнологічні рішення економічних суб'єктів від навчання у відповідних закладах освіти до реалізації в економіці фахівця як продуцента таких рішень в реальній практиці.
- Запропонований інтегральний підхід до систематизації суб'єктів інноваційної діяльності в рамках багаторівневої системи інституційних, організаційно-економічних та соціально-гуманітарних нановідносин в умовах жорсткої конкуренції та постійних структурних змін в національних економіках.

- Концептуальний підхід розуміння процесу формування цінності людини в трьох якостях – як фактора, знаряддя та результату економічної діяльності шляхом включення до нього динамічного алгоритму формування наноекономіки як демографічного процесу становлення (дорослішання) суб'єкта господарювання. Апробація запропонованої міждисциплінарної індикативної теорії діяльності суб'єктів господарювання дає змогу досягнути позитивних результатів, оскільки економіка людини передбачає вплив на різні вияви економічних відносин за умов формування стимулів на процеси глобалізації.
- Розроблені методи оцінювання тенденцій розвитку бебіекономіки за умов впливу пандемії та воєнних дій, що відобразилося через психологічні, матеріальні вияви та чинники обмеження доступу до освіти й повноцінного розвитку особистості та запропоновані удосконалення програми розвитку бебіекономіки шляхом прийняття відповідного Кодексу.
- Обґрунтування теорії та практики формування програми розвитку бебіекономіки в Україні шляхом виділення інституційної складової її соціальної політики, у т.ч на базі існуючих інноваційних кластерів, що дало змогу виявити низьку активність формування міжрегіональних інноваційних кластерів та відсутність у них стійких закономірностей розвитку нанотехнологій.

5. Практична цінність результатів дисертаційної роботи для науки і практики.

Основні положення й висновки, викладені автором у дисертації, використано в практичній діяльності державних установ, органів місцевого самоврядування, закладів вищої освіти, а саме: Міністерством освіти і науки України – Державною науковою установою «Інститутом модернізації змісту освіти» при дослідженні впливу бебіекономіки на розвиток наноекономіки та глобальних ринків високих технологій (акт впровадження результатів науково-

дослідної роботи № 2455 від 20.10.2021р.); у навчальній діяльності Національного авіаційного університету в забезпеченні методологічного супроводу дисципліни «Макроекономіка» (акт впровадження № 19.06/1734 від 19.09.2023р.); у діяльності Спілки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України (акт впровадження №151/1 від 19.10.2021р.); у діяльності Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (довідка №211021/00128 від 21.10.2021р.); у діяльності Комунальної науково-дослідної установи «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста» (довідка впровадження № 50/31-516/1 від 25.10.2021р.); у діяльності Департаменту (Центру) надання адміністративних послуг виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) (акт впровадження №342/18 від 06.09.2022р.); у роботі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (довідка впровадження № 4821 від 26.05.2023р.).

6. Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в опублікованих працях, зарахованих за темою дисертації.

Основні положення дисертації опубліковано у 58 наукових працях загальним обсягом 38,75 друк. арк., з яких особисто автору належить 32,45 друк. арк. У тому числі, одноособова монографія, 6 колективних монографій, 37 статей у наукових фахових виданнях (з них 6 статей у наукових міжнародних виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus, Web of Science, 6 статей у зарубіжних виданнях), 14 публікацій у матеріалах й збірниках тез доповідей на наукових конференціях. Кількість, обсяг та якість друкованих праць відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою КМУ від 17 листопада 2021 р. № 1197.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційній роботі Остапенко Т. Г. викладено в рефераті, зміст якого повною

мірою відповідає дисертації та не містить положень, не досліджених в роботі. В рефераті розкрито мету, завдання та зміст проведеного дослідження, наукову новизну, апробацію основних результатів та їхню практичну значущість.

7. Зміст та оформлення дисертації та реферату.

Дисертація Т. Г. Остапенко складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 443 сторінки машинописного тексту, з них основний текст складає 363 сторінки, анотація 11 сторінок, додатки - 15 сторінок, список використаних джерел – 445 на 45 сторінках. Робота містить 32 рисунки та 47 таблиць.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження наноекономіки як національного та глобального явища» розкрито парадигмальні засади розвитку концепції наноекономіки як системного явища, здійснено методологічну ідентифікацію сутності та значення наноекономіки в глобальному економічному середовищі, визначено природу наноекономіки як комплекс матеріальних та нематеріальних явищ, які характеризують окремого індивіда як власника, виробника та споживача, наноекономіка представлена її трьома складовими – бебіекономікою, економікою людини та економікою нанотехнологій (стор. 39-95).

У другому розділі «Зміст бебіекономіки як складової нанорівня господарської системи» розкрито теоретичний базис і методологію системи бебіекономіки, визначено складові цієї системи: економіку домогосподарств, економіку освіти та бебііндустрії, охарактеризовано форми вияву зазначених складових системи бебіекономіки та виокремлено функціональні характеристики бебіекономіки як складової наноекономічної парадигми (стор. 96-164).

У третьому розділі «Функціонування економіки людини як осередку наносектору й сталого розвитку національної економіки» визначено основні характеристики людського виміру наноекономіки, а економіку людини як

сукупність відносин власності, виробництва та споживання; розглянуто особливості впливу економіки людини на розвиток наносектору, розкрита роль підприємницької поведінки окремого індивіда та умови її формування в культурному середовищі досліджуваних країн (стор. 165-230).

У четвертому розділі «Економіка нанотехнологій як рівня конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів в умовах глобалізації» проаналізовано технологічну компоненту наноекономіки, окреслено напрями формування нанотехнологічних рішень, виокремлено характеристики розвитку економіки нанотехнологій в Україні, особливу увагу приділено процесному аналізу економіки нанотехнологій в рамках інноваційного циклу - від формування наукових фундаментальних ідей до поширення прикладних знань у виробничому середовищі певної країни, розглянуто специфіку глобальної економіки нанотехнологій (стор. 231-301).

У п'ятому розділі «Розробка національної програми розвитку наноекономіки в Україні» представлені розробки авторки щодо удосконалення державної соціально-економічної політики щодо формування бебіекономіки, економіки людини та економіки нанотехнологій, виконано аналіз проблеми децентралізації управління на основі підходів розвитку наноекономіки, запропоновано принциповий підхід до формування Програми розвитку бебіекономіки в Україні, який базується на прийнятті кодексу законів про бебіекономіку з урахуванням основних засад соціальної політики та її інституційної складової (стор. 302-381).

Всі розділи дисертації завершуються підсумковими висновками, де стисло узагальнено ключові результати виконаного дослідження. Ці висновки впливають зі змісту роботи та концентровано відображають її основні результати.

8. Відсутність у дисертації академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

При проведенні експертизи дисертації Т. Г. Остапенко в установі, де вона виконувалась, а також у спеціалізованій вченій раді, встановлено відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації на основі вивчення і перевірки тексту роботи, опублікованих праць та використання спеціального програмного забезпечення. Крім того, опубліковані праці здобувачки у фахових виданнях та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, пройшли відповідне рецензування, зокрема щодо відсутності академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

9. Дискусійні положення та зауваження щодо дисертаційної роботи.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Т. Г. Остапенко за науковою новизною, змістом, структурою, обґрунтованістю висновків і практичною значимістю, можна також звернути увагу на певні дискусійні положення, висловити зауваження та пропозиції.

1. При розкритті сутності наноекономіки авторка дисертації у якості відправного методологічного принципу використовує підхід К.Ерроу, який визначив наноекономіку як теорію економічної поведінки людини в ринкових і неринкових умовах. Виходячи з цього, в дисертації наноекономіка переважно розглядається як невід'ємна частина економіки загалом, продуктивною силою якої є окремі індивіди (стор. 41-42). Такий підхід повністю відповідає засадничим принципам панівної неокласичної теорії, але сьогодні дедалі більшої актуальності набувають ідеї важливості колективної раціональності в економічній поведінці. Згадки про цей аспект є по всьому тексту дисертації, але детально його розробки не виконано.

2. В дисертації правильно акцентується увага на тому, що інноваційні засади наноекономіки є складовою інклюзивного суспільного середовища і що

інклюдія крім індивідуалізованого чинника, включає й такі складові, як справедливість, зростання, стабільність, сталий розвиток. Проте цей перелік не містить згадки про таку актуальну проблему, як зростаюча нерівність економічних акторів та економік країн. Включення в аналіз цієї сучасної проблеми забезпечення інклюдивності наноекономіки може посилити запропонований аналіз (стор. 66-82).

3. У формулюванні новизни дисертації в пункті про концептуальний підхід розуміння процесу формування цінності людини міститься згадка про умови формування стимулів на процеси глобалізації (стор. 34). Це положення потребує розкриття і пояснення.

4. Цікавий та змістовний підрозділ, де аналізується вплив країн-лідерів конкурентоспроможності на розвиток бєбі та наноекономіки (стор. 124-141), доцільно було би доповнити подібним порівняльним аналізом (чи хоча би ілюстраційним матеріалом) по Україні, що дозволило би краще виконати постановку проблем розвитку наноекономіки в Україні

5. В запропонованій концепції наноекономіки ключовим елементом є економіка нанотехнологій, яка характеризується як «квінтесенція наноекономіки» (стор. 54). Разом з цим, на нашу думку, органічний зв'язок цієї складової з іншими двома компонентами наноекономіки - Бєбіекономікою та Економікою людини, розкритий в дисертації недостатньо (стор. 231-247).

6. Оригінальною та актуальною частиною дисертації є авторське трактування впливу наноекономіки на стандартні економічні процеси (стор. 340-353), проте тут є висновки, з якими можна дискутувати. Так, щодо процесів ціноутворення зазначається, що «нанотехнологічне ціноутворення визначається з ринку продавця, коли попит перевищує пропозицію» (стор. 342). Проте високотехнологічна інноваційна нанопродукція при виході на ринок ще є мало знаною покупцями і тому надмірний попит ще відсутній, а висока ціна є монопольною ціною інноватора.

7. Можна тільки вітати спробу авторки дисертації розкрити таке складне питання, як визначення факторів щодо культури виробничої поведінки українців (стор. 216-218). Але наведена класифікація таких факторів не підкріплена науковим апаратом – оглядом наукової літератури, визначенням дискусійних підходів, статистикою, яка показує стан розвитку цих факторів в Україні. Наведена статистика стану підприємництва (стор. 216-227) не пов'язана зі згаданою класифікацією факторів.

Зазначені зауваження, дискусійні положення та побажання не змінюють нашу високу позитивну оцінку дисертаційної роботи Т. Г. Остапенко та визначеної у відгуку її теоретичної та практичної значущості, а тільки засвідчують складність проблеми, що розглядалась, та її актуальність.

10. Відповідність дисертації встановленим вимогам МОН України.

Дисертаційна робота Остапенко Т. Г. відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197. Реферат розкриває основні положення дисертаційної роботи і відповідає вимогам, які встановлені МОН України.

11. Загальний висновок із дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Остапенко Тетяни Геннадіївни є самостійним, завершеним дослідженням актуальної наукової та прикладної проблеми – розроблення концептуальних засад дослідження особливостей розвитку наноекономічного рівня соціально-економічної системи в умовах глобалізації. За результатами дослідження інноваційного розвитку наноекономіки в глобальному середовищі сформовано висновки й виокремлено фундаментальні напрями їх застосування на практиці. Представлені результати отримані пошукачкою самостійно, їх можна класифікувати як такі, що мають наукову новизну, є обґрунтованими і практично значимими.

Науковий рівень, зміст та оформлення дисертаційної роботи відповідають офіційним вимогам. Тема та зміст дисертаційної роботи відповідають паспорту спеціальності.

Представлена дисертаційна робота відповідає «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» (Постанова Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 року), а її автор Остапенко Тетяна Геннадіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії
Національного університету

«Києво-Могилянська академія»
Заслужений діяч науки і техніки України

[Signature] Ю.М. БАЖАЛ

Підпис Ю.М. Бажала затверджено

*Голова Вченої ради НаУКМА,
професор*

Володимир - С.М. Олександрович

Відомий прізвищем 16.10.2023р.

Вчений секретар СВР Д 32.051.06

Анна Сурька *[Signature]*